

Tonči Matulić

Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije,
Glas koncila, Zagreb, 2008., 941 str.

Metamorfoze kulture sedma je po redu i svakako najopsežnija knjiga izišla iz pera Tončija Matulića, profesora na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Moglo bi se reći da je ona logični produžetak njegovih prethodnih razmišljanja, konkretno ostvarenje nagnućâ razvidnih posebno u njegovoj trilogiji (*Oblikovanje identiteta bioetičke discipline, Život u ljudskim rukama i Medicinsko prevrednovanje etičkih granica*) iz 2006. godine. Baveći se naime problemima i dilemama opće bioetike i analizirajući pojedina pitanja iz specifične bioetike, Matulić tek na okrajcima svojih promišljanja i kada izričito želi kontekstualizirati pojedino pitanje, tematizira problem kulture ili bolje rečeno znanstveno-tehničke civilizacije. Iako duboko svjestan njezinih implikacija na specifična pitanja kojima je zaokupljen, uzima ga često kao samorazumljivi okvir unutar kojega smješta željeni sadržaj i gradi svoj diskurs. Ovom knjigom, slikovito govoreći, Matulić se izdiže u jednu višu sferu, na bolju vidnu poziciju iz koje zauzetije i sveobuhvatnije promišlja sam taj okvir, ono što mu je dosad služilo kao predmnijevani humus za “sektorijalna pitanja”.

Što je to što potiče autora na ovaj hrabar ali i silno zahtijevan iskorak? Zar metamorfoze ili preobražaji kulture nisu inherentna stvarnost samoj kulturi o kojoj bi se trebala pozabaviti kulturalna antropologija i slične discipline, a ne baš teologija i teolog? Ili bi možda teolog želio nekakvu statičnu, trajnu, nepromjenjivu kulturu, po mogućnosti onu koja je bila duboko, možda i previše, prožeta utjecajem Crkve i kršćanskim svjetonazorom? Da je tako, bilo bi to previše prizemno, nedostojno plemenite teološke misli. Suvremeni kulturni i civilizacijski kontekst, a to je ono

što zabrinjava i potiče na razmišljanje, duboko karakteriziraju radikalne metamorfoze, razorni tektonski poremećaji koji dovode, ne samo do zatamnjenja ili čak zaborava i otvorenog odbacivanja Boga, nego i do prijetnje uništenja čovjeka i njegove "kuće". Među čimbenike koji su uvjetovali nastanak ove knjige, autor izričito navodi ekološku i duhovnu krizu, kibernetičko društvo s vladavinom kompleksnih sustava, nametanje ideologije tehnicizma u poimanju života i smrti, zdravlja i bolesti, rađanja i umiranja, dijagnoze i terapije, potom pojavak posvema nejasnih i nedefiniranih religijskih pokreta, neobuzdani i podivljali kapitalizam, a sve to vidi kao proizvod znanstveno-tehničke civilizacije. Bioetičar k tomu teolog o tome jednostavno ne može šutjeti. U ovoj knjizi stoga Matulić sustavno, temeljito, argumentirano i dokumentirano razotkriva i obrazlaže glavne elemente "preobražene ljudske svijesti, savjesti, mentaliteta i duhovnosti koji su omogućili povijesnu pojavu i uspostavu suvremene znanstveno-tehničke civilizacije, koji stalno utječu na njezino napredovanje i širenje te stvaraju nove ideje i planove za njezin opstanak u budućnosti". Budući da se radi o višeslojnoj i vrlo kompleksnoj stvarnosti izabire, kritički raščlanjuje i analizira one kulturalne elemente koji tvore njezinu samu bit: religiju, znanost, tehniku, etiku, vrijednosni sustav, ekonomiju i bioetku. Važno je primijetiti da se Matulić u tom svom velebnom poduhvatu nadahnjuje, više negoli u prijašnjim promišljanjima, na crkvenim dokumentima Drugoga vatikanskog sabora, posebice na pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* kao i na doktrinarnim i pastoralnim razmišljanjima suvremenih papa; više nego prije, uz uvijek snažan *intellectus fidei*, računa i na osobno iskustvo vjere pa tako i u smislu onoga načela *auditus fidei* što ga neizbježno vodi prema onoj životnoj mudrosti koja participira na mudrosti Božjoj.

Knjiga je podijeljena u sedam dijelova, a oni u svom krilu nose trideset poglavlja zauzetih oko nekoliko već spomenutih temeljnih elemenata koji tvore supstanciju suvremene kulture, snažno obilježene znanstveno-tehničkim mentalitetom. U ovom kratkom prikazu osvrćemo se na peti i šesti dio knjige (555.-761. str.) u kojima autor analizira metamorfoze etičke i bioetičke svijesti kao znakove vremena.

U petom dijelu Matulić posvećuje pažnju preobrazbi etičke svijesti u suvremenoj znanstveno-tehničkoj civilizaciji kroz pet poglavlja. Pojedince bi možda mogla iznenaditi činjenica da

autor uopće ne sučeljava na izravan način znak nad znakovima suvremene kulture – etički relativizam. Takav korak u potpunom je skladu s metodologijom suvremene etičke znanosti. Matulić se otklanja od negativne, nekada izrazito apologetski obilježene metode te pojedinim pitanjima pristupa pozitivnom metodom čime, nije ništa čudno, nedosljednost i pogubnost etičkog relativizma dolazi još više do izražaja.

Prvim (u knjizi devetnaestim) naslovom *Problem moralne autonomije i kršćanska etika* autor sudjeluje u još uvijek nezavršenoj, a sedamdesetih i osamdesetih godina neobično živoj raspravi o “moralnoj autonomiji” u kontekstu kršćanske etike. Vrlo precizno prati i analizira nekada tako sitne i tek profesionalnom oku uočljive razlike između autonomije morala i etike vjere, zatim probleme teonomije, različitih koncepcija i interpretacija prirodnoga moralnog zakona. Na temelju proanaliziranoga zaključuje da kršćanska etika nije božanska, nego ljudska, specifična po tome što, za razliku od ostalih etičkih impostacija, “polako ali sigurno vodi čovjeka do samoostvarenja koje odgovara njegovu inherentnom dostojanstvu stvorenja kao osobe na sliku Božju i otkupljene na sliku Kristovu – savršenoga bogočovjeka”. Ovakvim zaključkom, osim što izražava vlastiti stav o moralnoj autonomiji, Matulić praktički usmjerava čitavu raspravu prema mjestu mogućeg susreta i konačnog rješenja, a to je pitanje antropologije i personalističke opcije u etici.

Drugi naslov promišlja, proširuje i očito objeručke prihvaća ideju kardinala Josepha Bernardina, nadbiskupa Chicaga o *dosljednoj etici života*. Prethodno poglavlje Matulić zaključuje tvrdnjom da je “besmisleno i opasno umanjivati čovjekovu sposobnost da autonomno istražuje, tumači, vrednuje i prosuđuje svoje djelovanje u svijetu”. Tu tvrdnju u ovom naslovu jasno eksplicira i dodatno opravdava. Naime, plemenita kardinalova ideja bila je, prenosi nam autor, da se pokrene unutarcrkvena rasprava o stvarnim mogućnostima američkih katolika glede njihova angažmana na društveno-političkom polju s ciljem zaštite ljudskoga života od majčine utrobe (womb) pa sve do groba (tomb). Središnja teološka misao njegove ideje bila je svetost života koju u društvenom životu i ponašanju opasno ugrožava koncepcija kvalitete života. Joseph s tugom u srcu uočava stanoviti procjep i nedosljednost u kršćanskoj etici ne samo između formulirane etike i življene etike (*ethica docens* – *ethica utens*), etičke teorije i moralne prakse, općih etičkih načela

i konkretnih moralnih stavova, nego i u različitom crkvenom tretiranju i argumentiranju, primjerice pitanja socijalne etike i pitanja osobnog morala, posebno s područja spolnosti. Procjep je moguće sanirati samo promjenom mentaliteta, obraćenjem, dosljednom moralnom praksom koja će biti utemeljena na dosljednoj etici života. Takvim saniranim mentalitetom onda potrebno je djelovati na polju genetike, medicine, zdravstva, društvenog i političkog života, u pitanju obrane, zapošljavanja, siromaštva i sl. I kardinal i autor pozivaju dakle na principijelnost, dosljednost, holistički pristup u rješavanju svih, a ne samo nekih gorućih pitanja suvremenog društva.

122

U ozračju gore iznesenoga kudikamo je lakše razumjeti raspravu o antropocentrizmu i biocentrizmu koju autor pomno analizira u trećem naslovu *Antropocentrizam u ozračju biocentričke paradigme* uz vidan osobni doprinos raspravi. Razlog zašto je smješta u čisto etički (V. dio), a ne kako bi mnogi očekivali u bioetički (VI. dio) kontekst, čini se da Matulić tumači jednom kratkom rečenicom koju parafraziramo na sljedeći način: cjelokupna biocentrička paradigma, osobito radikalni biocentrizam iz kojega ne možemo isključiti niti naznake mizantropije, krenula je u hajkački pohod protiv antropocentrizma općenito, a posebno u njegovoj *etičkoj artikulaciji*. Etička artikulacija antropocentrizma je ono što smeta biocentristima i ujedno razlog zašto ovaj naslov smješta u izrazito etički kontekst. A upravo ispravno formuliranje i shvaćanje etičkog antropocentrizma nuka autora da se na podosta oštar način obruši na nekoliko bitnih ideja današnjih biocentričkih koncepcija. Vrlo vješto i krajnje dostupno otkriva i kritički analizira najbolnije točke biocentričke paradigme. Usput rečeno, radikalna varijanta biocentričke paradigme nijeće postojanje jedne ontološki utemeljene hijerarhije bića i istovremeno se obračunava sa svakom metafizikom koja nijeće valjanost njezinih čisto pozitivističkih i materijalističkih teza. Zato autor, bez ustručavanja i potkrijepljeno neoborivim argumentima, tvrdi da cjelokupna biocentrička paradigma boluje u epistemologijskom argumentu od zatvorenog kruga (*circulus vitiosus*); upala je u slijepu ulicu, začarani krug. U logičkom argumentu boluje od pogreške u zaključivanju (*petitio principii*), a u povijesnom argumentu boluje od krivoga shvaćanja biti epohalne promjene. Očekivano je onda da njezini zaključci i konkretna nastojanja idu nekada očito protiv zdravoga razuma

kao što je, primjera radi, pokušaj uzdizanja životinje na razinu čovjeka i snižavanje čovjeka na status životinje! Stoga, Matulić poziva na mudroslovno prevladavanje neslaganja, na pomirbu i usuglašavanje dviju suprotstavljenih koncepcija, za dobro čovjeka i životinje. Ono je moguće ako se napuste ideologijski konstruirani diskursi pri etičkim i bioetičkim raspravama.

Četvrti naslov *Stanje svijesti postmodernoga moralnog subjekta* tematizira i raščlanjuje problem moralne autonomije, ali ne na način kako je ona tematizirana u prvom naslovu petoga dijela, nego kako je shvaća i zahtijeva upravo postmoderni moralni subjekt. Matulić najprije pristupa strukturalnoj analizi upravo spomenutog subjekta iz čega rezultira krajnje zabrinjavajuća slika: današnji se moralni subjekt mrvi, raspada, živi stanovitu osobnu šizofreniju, moralne sudove poistovjećuje s vlastitim preferencijama, a njih s istinom o moralnom djelovanju kao takvom... Apsolutno autonoman moralni subjekt nije nikakav subjekt, nego je samovoljna marioneta, zaključuje autor. U cilju traženja izlaza iz takve situacije kritički preispituje i vrednuje problem stvarne autonomije subjekta, problemske aspekte nekognitivizma, emotivizma, intuicionizma, samozakonodavstva koji pojedinačno i zajedno rađaju atmosferu relativizma. U takvoj atmosferi, možda i previše pojednostavljeno govoreći, ljubav i mržnja, istina i laž, pravda i nepravda, poštenje i nepoštenje dođu na isto, ovisno o osobnim preferencijama. Skicirajući još jednom besmislenost apsolutne autonomije postmodernog moralnog subjekta autor zaključuje da je željeni ab-solutus postao, ne samo dis-solutus, nego tragični, žaljenja vrijedan – solutus.

U završnom petom naslovu petoga dijela knjige nailazimo na promišljanje o možda najčešće upotrijebljenom, a nekada tako nejasnom ili barem različito shvaćenom pojmu *ljudskoga dostojanstva*. Prije nego će istražiti vrijednosnu supstancu ljudskoga dostojanstva, autor upoznaje čitatelja sa stvarnom duhovnom situacijom u postmodernoj areni gdje je posebice vidljivo osporavanje univerzalne i apsolutno obvezujuće vrijednosti ljudskog dostojanstva, zatim, u prethodnim poglavljima već viđeno, nijekanje postojanja specifične ljudske naravi što omogućuje istovremeno i nijekanje specifičnog temelja ljudskog dostojanstva. Autor po tko zna koji put upozorava na rascjep, nedosljednosti, nelogičnosti, stanovitu šizofreniju suvremene kulture. Posebno se usredotočuje na kritičku analizu podmulke

diktature instrumentalne racionalnosti koja je u svoju mrežu uhvatila znanost, ekonomiju, pravo i politiku, a koja stvara uvjete za opasne prijetnje ljudskom dostojanstvu. Predlaže povratak na praktičku i solidarnu racionalnost koja je, kako sam kaže, u stanju štititi ono specifično ljudsko u svakome konkretnom čovjeku i preko njega u cijelom čovječanstvu. Konkretizira taj svoj prijedlog, a sve s ciljem zaštite nepovredivosti i poštivanja bezuvjetnosti ljudskog dostojanstva u svakom ljudskom biću, nužnošću trostrukog zaokreta: zaokret u poimanju naravi i svrhe znanosti, zaokret u poimanju primijenjene znanosti (tehnike, tehnologije), a danas posebno biotehnike i biotehnologije, zaokret u poimanju čovjeka općenito. Konačno, na vrlo razvidan i shvatljiv način donosi povijesno-filozofske, teološke i etičke temelje ljudskoga dostojanstva iz čega rezultira jasnim da je ljudsko dostojanstvo temeljno (bio)etičko načelo, najučinkovitija brana od bilo kakvog porobljavanja čovjeka.

Upravo obvezujuća snaga i sama narav ljudskoga dostojanstva najprikladniji je uvod u šesti dio knjige u kojemu Matulić sustavno analizira i kritički preispituje metamorfoze bioetičke svijesti, naravno sada u specifičnom civilizacijskom ozračju tehnologizirane kliničke liječničke prakse duboko prožete ideologijom tehnicizma. Sa samo tri naslova koji obuhvaćaju fenomen smrti i umiranja te fenomen života i zdravlja, što je u biti više ili manje cjelokupni ljudski život, Matulić uspijeva demaskirati zastrašujuće posljedice, u tehničkom ključu mišljene, kulture i civilizacije.

Već je naslov prvoga poglavlja *Naturalizacija čovjeka i materijalizacija metafizike* sam po sebi zastrašujući. Kako se događa naturalizacija i materijalizacija čovjeka i metafizike, koji su stvarni uzroci te redukcije, kakvo je trenutno stanje u tom pitanju i dokle nas takva stremljenja mogu dovesti, autor odgovara iznošenjem najprije temeljnih momenata iz odnosa bioetike i biologije gdje se vodi računa o procesu naturalizacije čovjeka uvjetovane pojavom moderne znanosti, zatim analizom temeljnih pojmova koji se izmjenično pojavljuju u biologijskim objašnjenjima i društveno-humanističkim promišljanjima o njima (život, tehnika, bio-tehnologija, narav) i konačno kritičkom analizom pojma "normativna ljudska narav" kao referencijalne točke za oblikovanje normativnoga bioetičkog diskursa. U kristalizaciji gore navedenih pojmova, spominjemo to samo kao primjer sveobuhvatnoga Matulićeva promišljanja, on tvrdi da

je upravo ljudska narav lijek protiv svakog oblika naturalizma. No, takva funkcija ljudske naravi moguća je samo ako se ta ista narav razumije i tumači na komplementaran i ekvilibriran način, odnosno kao višeslojna stvarnost “u kojoj ni jedan sloj (biološki, društveni, religiozni ili etički) nema minimum uvjeta za hegemonijsko (iz perspektive cjelovitosti) razumijevanje i tumačenje ‘ljudske naravi’ shvaćene kao eminentno normativne veličine”. Takvim pristupom i ne samo u ovom pitanju, upozorava na podmukle opasnosti reduktivizma, svođenja čovjeka, metafizike, života, tehnike, naravi pa i ljudskoga dostojanstva na ono što oni nisu niti ikako mogu biti.

Opako lice, odnosno naličje suvremene znanstveno-tehničke civilizacije najopipljivije je možda na području medicinskih znanosti i medicinske prakse. O njemu Matulić zauzeto raspravlja u drugom poglavlju šestoga dijela pod naslovom *Medicinska praksa između eugenike i jatrogene bolesti*. Iako je eugenika zbog jasnih povijesnih razloga izbačena, barem deklarativno, na velika vrata iz medicinske znanosti i prakse, čini se da se ona ipak tamo ponovno vraća kroz prozor, pod okriljem tame i opravdavana čudnim argumentima. Međutim, unatoč njezine perfidnosti otpor javnoga mnijenja je još uvijek poprilično jak što se ne bi moglo reći za tzv. jatrogenu bolest, prvenstveno zbog naše neinformiranosti i snažne manipulacije kojoj smo podvrgnuti. Jatrogena bolest, tumači nam autor, bolest je koju stvara sama medicina. Razlog tomu je činjenica da je današnja visokotehnologizirana medicina dopustila tehničkoj racionalnosti da preuzme primat nad etičkom racionalnošću. Konkretna posljedica tog apsurdnog obrata je snažan dojam da kliničku praksu doslovno proždire logika tržišta i profita. Upravo takva logika zahtijeva i nalaže onda etiku kvalitete života koja u svojoj radikalnoj formi nije ništa drugo doli eufemizam ili lažni nadomjestak za matematiku kvalitete života. Otkrivajući nam povijesne uzroke takvoga stanja, taj put metamorfoza od staroga prema novome, Matulić se s pravom pita: Quo vadis scientia medica?, Quo vadis practica clinica?, Gdje je nestao čovjek-pacijent?, Što će biti s deformiranim osobama i osobama s nasljednim bolestima, njihovim obiteljima i skrbnicima?

Nastavljajući gore postavljena pitanja, Matulić se u trećem poglavlju *Ljudsko umiranje u procjepu između medicinskoga tehnicizma i ontoantropološkoga “personizma”* pita što je sa smrću i kakvo je stvarno stanje umiranja i smrti u današnjoj

znanstveno tehničkoj civilizaciji. Da bi odgovorio na to pitanje autor trasira dva pravca. Još se jednom, sada iz perspektive boli, patnje, umiranja i smrti, osvrće na znanstveno-tehničku civilizaciju i radikalne promjene, nimalo optimistične u shvaćanju i življenju tih, ljudskom životu inherentnih, realnosti te analizira zabrinjavajuću ideološku pozadinu koju krije tzv. ontoantropološki “personizam”. Autor naime smatra da ljudska smrt nije bila akutni problem u kliničkoj praksi sve dotle dok joj na vrata nije pokucala tehnika i u širem smislu apsolutizacija slobode izbora pojedinca kao i apsolutiziranje moralne svijesti pojedinca koji stvaraju današnju kulturu smrti. Od Apsolutnoga, frustrirani “apsolutni” (“dis-solutni”, “solutni”) kao loš gospodar preuzima u svoje ruke sve, pa tako i smrt i umiranje. U “personizmu”, s druge strane, otkriva pogubnu ontološku separaciju osobe od ljudskoga bića što rezultira perverznom tvrdnjom da postoje ljudska bića koja nisu osobe i da istovremeno postoje životinje koje zaslužuju status osobe, a sve to s razvidnim ciljem da se neka ljudska bića ne-osobe izlože na “milost i nemilost” drugih. Kao alternativu ovoj konfuznoj situaciji Matulić predlaže smireno, osobi i ljudskom dostojanstvu primjereno kršćansko poimanje i osmišljavanje umiranja i smrti, ne zaboravljajući pritom pratnju, blizinu, skrb u tako teškim trenutcima ljudskoga života.

Ovaj kratki prikaz dvaju dijelova i svega osam poglavlja Matulićeve knjige daje nam naslutiti o kakvom se tekstu radi. Zaista impresionira broj dotaknutih i raspravljanih pitanja, taj široki interesni spektar, količina i kakvoća konzultirane literature, dijalog i verziranost u ne-teološkim disciplinama, ekvilibrirane prosudbe, uloženi trud. Možda je preuobičajeno i prejednostavno, ali je krajnje istinito reći da ova knjiga bistri dileme vezane uz krucijalna pitanja aktualnog društvenog i crkvenog trenutka i svojom originalnošću značajno obogaćuje hrvatsku teološku misao.

Šimun Bilokapić